

LUKÁCS LÁSZLÓ

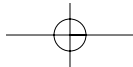
Szent István király a moldvai magyaroknál

jsághír a közelmúltból: „A moldvai Tázló-patak völgyében fekvő csángó–magyar faluban, Pusztinában augusztus harmadik vasárnapján tartották meg az évi bérmálást a hagyományos szeptember eleji helyett. A iasii (jászvásári) római katolikus püspök ez alkalommal több mint háromszáz helybeli fiatalot bérmált román nyelvű istentiszteleten a magyarságához talán legjobban ragaszkodó csángó faluban, ahol a sorozatos kísérletek ellenére a templom védőszentje napjainkig Szent István király maradt.”¹

Szent István és Szent László magyar királyok tisztelete erősen gyökerezett a moldvai magyarok emlékezetében.² Magyarországot a Moldvában élő magyarok Szent István országának nevezték.³ Körükben, a Bákó melletti Lujzikalagorban az 1950-es években Kallós Zoltán egy István királyról szóló balladatöredéket gyűjtött.⁴ Szövegéből arról értesülünk, hogy az ellenség érkezésének hírére István király napkelet és napszentület, azaz nyugat felől is összetrombitálja katonáit, s indulnak a dushmany, az ellenség elébe:

1. <i>Magyar István királly,</i>
<i>Országunk istápjja,</i>
<i>Felköté a kardját,</i>
<i>Vevé trombitáját.</i>	2. <i>Kiment zajtójába,</i>
<i>Zudvarába lépett,</i>
<i>Hangozá keletre,</i>
<i>S napszetületére,</i>
3. <i>Hogy gyűllyenek össze</i>
<i>Az ő gyermekei,</i>
<i>Az ő gyermekei,</i>
<i>Hadbéli fiai.</i>	4. <i>Össze es gyűllének.</i>
<i>Fegyver alá tette</i>
<i>S háboruba indult,</i>
<i>Dushmany eleibe.</i>

A moldvai magyarok farsangvégi multságának Szent István király napjai, nagykirály napjai a neve.⁵ Görögkeleti-ortodox egyházi hagyomány szerint a nagyböjt nem hamvazószerdán, hanem előtte való hétfőn kezdődik. A római katolikus moldvai magyarok farsangjának megnyúlását egy mondával magyarázzák: Szent László a tatárok ellen harcolt, és nem ért haza a farsang végére. Engedélyt kért a pápától, hogy ő is megünnepelhesse a farsang végét, kapott is két napot. Moldvában a magyarok azóta mindig két nappal később kezdik a böjtöt, mint a románok. Kissé eltér ettől a monda Románvásár környékéről, Szabófalváról és Jugánból ismert változata. Ennek Szent István király a főszereplője, aki nem a pápától, hanem Istentől kéri a farsang meghosszabbítását. Szabófal-

[*Nemzet és hagyomány*]

ván a Szent István király napjain a fiatalság a mezőn táncolt, álarcba, maszkarába öltözve mulatott. Románvásár környékén Szent István igen népszerű volt. E vidék egyik legrégebb faluja, Kickófalva templomának korábbi védőszentje, egyúttal a falu névadója Szent István magyar király. A település neve korábban Steckófalva volt, a Steckó pedig az István név szlávos becéző alakja. A szívesen látogatott kickófalvi Szent István napi búcsúk is hozzájárultak a nagykirály tiszteletének terjedéséhez. Bákó környékén Pusztina és Gajcsána templomát Szent István király tiszteletére szentelték. Így érthető, hogy a főként e két községből 1944-ben a Baranya megyei Egyházasközpontra települt moldvai magyarok körében is Szent István király szerepel a farsang meghosszabbításának mondájában. Az 1920-ban Gajcsánán született Gyurka Mihályné így mondta el:

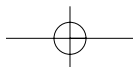
Hát István király hosszabbította meg a húshagyatot, mert nem ért haza a családjához vasárnap estére, hanem kedden estére ért haza, úgy, hogy ő vasárnap este kellett volna megtartsa, de közben kedden este ért haza, és akkor tartotta meg a családjával együtt a húshagyatot, mert katolikus ember vót.⁶

Kelgyesztlen (Nemc m.) 1999-ben egy másik változatát Harangozó Imre gyűjtötte, Keláru Agata (szül. 1933) mondta el:

A natykilár hazajött e verekedészbül . A -zasszony, nípe nekie akkor adódik vala. Akkor mondták neki: hiába mence haza, a -zasszony adódik. Akkor elment a kapuhoz sz mondta, küldjön a nyírásza [menyasszony] neki egy pahar bort! Elhozták e pahar bort neki esze ű megitta e bort sz belétette a gyűrűjit. Bétette e paharba! Mondta nekik, vigyétek a nyírjászának! Adjátok el nekie! Eladták nekie, bénezett e paharba sze meglátta a gyűrűt. Akkor lehajtotta a rongyait! Mongya, nekem többet nem még nunta [esküvő] immán, nem még izé, ke eljött a társzam! Sze elrontották a nuntát. Nem még vót nunta. Sze elvevődött eszment a királval, mellik hazajött a -zarmatából, s hazajött a verekedészbül. Sz ű megkapta a népit, sz akkor kérte ki a -zlszentül, kért két napat, hogy kedvelljen ű isz. Sz onnat van ez a két nap. Kedvelt a királ!⁷

Kutatóutam első állomásán, 1994 májusában, a Tázló menti Pusztinában Lackó György Katalin (szül. 1931) és László Istvánné Barta Ilona (szül. 1923) templomuk búcsús énekével fogadott:

*Ó, Szent István dicsértessék,
Mennyben s földön tiszteltessék!
De főképpen nálunk ma,
Országoknak oszlopa!
De főképpen nálunk ma,
Mint országunk oszlopa!
Kériünk, mint a pásztorunkat,
És az első királyunkat:
Szent István, nézz mennyből le
A szép magyar népedre!*

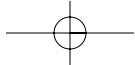

*Sok sánta vette járását,
Sok siket nyerte meg hallását,
Némák kezdtek szólani,
Siketek is hallani.
Némák kezdtek szólani,
Siketek is hallani.
Kériünk, mint a pásztorunkat,
És az első királyunkat:
Szent István, nézz mennyből le
A szép magyar népedre!*

*Boldogságos Szűzanyánknak,
Mint magyarok asszonyának,
Fömládoztad házunkat,
Szentelted koronánkat.
Fömládoztad házunkat,
Szentelted koronánkat.
Kériünk, mint apostolunkat,
És az első királyunkat:
Szent István, nézz mennyből le
A szép magyar népedre!
Szent István, nézz mennyből le
A szép magyar népedre!*

A két pusztinai asszony elmondta, hogy a Szent István király éneket akkor énekeltek: „mikor eljártunk Magyarországra. Itt is tudták nálunk is, de régebben. Szokott búcsú lenni, csak nem fűjjük ezeket az énekeket magyarul. Templomunk felszentelve Szent István királynak a nevére. S akkor annak a búcsúját üljük.” Jó hangjukat, szép éneküket dicsértem, mire a válaszuk: „Hang az van, pedig mindenütt kell hallgassunk, nem tudjuk magyarul fűjni, csak románul kell. Magyar énekeket, imádságokat tudunk sokat, csárdást is, polkát is.” Az 1991-es pápalátogatáskor ezer moldvai magyarral együtt énekeltek Budapesten. Jáki Sándor Teodóz a Gonosz tettének tulajdonítja, hogy bár a Szentatya látogatására ezt az éneket minden részt vevő magyar megtanulhatta volna, de kimaradt a pápalátogatásra kiadott *Csángómagyar daloskönyv* énekei közül.⁸ A hatalmas méretű, gazdag tartalmú könyv első éneke az *Óh, hol vagy magyarok tündöklő csillaga...* kezdetű, közismert Szent István ének, amit Klézsén, Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtöttek 1987-ben.⁹ Hodorog Luca tudta az *Ó, Szent István dicsértessél...* kezdetű népéneket is, ahogy arról Jáki Sándor Teodóz hírt adott: „Mikor Kallós Zoltán az 1980-as években elvitte Kolozsvárra a klézsei Hodorog Luca nénit, és ott megénekelte, a hallgatók nem tudtak betelni a népének szövegének és dallamának szépségével, hát még remek előadásával...”¹⁰

Lészpeden a tízéves Estyók Mónika és édesapja Estyók Anti (szül. 1951) énekelte magnetofonra az *Ó, Szent István dicsértessél...* népéneket. A kislány édesany-

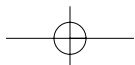

[*Nemzet és hagyomány*]

jától, az édesanya pedig, nem kis meglepetésemre, a Moldvát járó, fotózó, néprajzi gyűjtést végző Csoma Gergelytől tanulta az éneket: „A könyvből tanultuk meg, a dallamot tanultuk Csoma Gergelytől. Ő énekelte a dallamot. Van nekünk kicsi könyvünk, régi könyvünk, amiben megvan az ének, és nem tudtuk a dallamot. Ott van anyósomnál.” Arra, hogy a folklórgyűjtők visszahatnak az adatközlőkre egy másik példa ugyanehhez a Szent István énekhez kapcsolódóan: Második versszakát Domokos Pál Pétertől kapta a pusztinai Nyisztor Mihályné László Ilona.¹¹

Brlacun Máriával (szül. 1945) Pusztinában, a Tázló partján beszélgettem. Éppen befejezte a mosást a patakban. Testvére Csíkszeredában lakik, lánya ide ment férjhez egy románhoz, aki megtanult magyarul, fia Sepsiszentgyörgyön él. Kérdésemre: Melyik községekből jönnek Pusztinába a Szent István napi búcsúra? Lészpedet, Frumószát, Szaloncot, Szerbeket és Lujzikalagort említette. Vendégségbe rokonok, barátok érkeznek. Árusok is kínálják portékáikat a templom előtt. Brlacun Mária közlése: „Szent István onnan való, magyarországi. Szépeket mond róla a pap. De most errefelé, most mondják, amióta nincs Ceaușescu. A búcsúkor sem énekelnek semmit magyarul Szent István királyról. Tudják mamáink, anyuink a Szent István királyról szóló énekeket. Vannak most is öreg fehérnepek, ők erőst szépen tudják, s úgy szeretem én is magyarul, csak kétszer-háromszor kellene énekelni, s akkor tudnám. A somolyói búcsúra tavaly mikor kimentem igaz, hogy mikor kimentem hamarébb, na erőst nem értettem, na az imádságot tudtam már, megtanította nekem édesanyám magyarul. A testvérem ott van szolgálatban, oda férjhez is ment. Minden esztendőben megyek Csíkszeredába. Az első esztendőben nem értettem jól, de a másodikban aztán kezdtem tanulni, aztán értettem, amit a papok prédikáltak, erőst jól értettem. Szeressük, mert én olyan iskolát is tanultam, én magyar iskolát, de aztán ha felromlott ez az izé, akkor túlmaradt a magyar iskola, s én többet nem mentem az iskolába, apám nem adott az iskolába. Én azt elfelejtettem, megtanultam a románt is, írni is.”

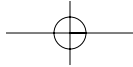
Egy korábbi írásomban említettem, hogy Szent István magyar király és Nagy István (Ștefan cel Mare) moldvai vajda személyének a moldvai magyar történeti mondákban való újabb kori felcserélődésével egy külön tanulmányban szeretnék foglalkozni.¹² Ehhez a példát Klézsén gyűjtöttem, a történelem iránt érdeklődő, olvasott, 1945-ös születésű Varga András mondta el. Adatközlőmet Szent István magyar királyról kérdeztem. Létezéséről tudott: *magyarföldi nagy István királynak* nevezte, de mindvégig Nagy István moldvai vajdáról beszélt: „Van Muntenia, van Erdelyi, van Dobrodzsia, van Moldova, melyben vagyunk münk itt. Nálunk az István királynak a székje Jásban volt. Legalább a Bokovina a miénk volt le a Nisztruig, hol van most a nagy probléma. Münk országunk volt Moldovaország elé Nisztruig, nem a Prutig. Szeretig volt a Magyarföldnek a határa. István király volt a legnagyobb király, mely moldovai, Szucsavában született, Jásban volt a székje. Negyvennégy háborút háborúzott a törökökkel. A törökök próbáltak, ő negyvennégy templomot csinált, negyvennégy verekedést, háborút. Megverte a törököt, s nem tudtak átjönni a Dunán, Dobrudzsán. Ők így jöttek a Dunán keresztül, ők úgyis el akarták foglalni Jást, de akkor nagy volt az ország, mert az

egész Bukovina Nisztruig volt, Chişinau ez a miénk volt, moldovai volt. Moldova nagy volt akkor, Nisztruig volt a határ az oroszokkal. Ők harcoltak, mikor vesztettek, mikor nyertek, de hol nyert ott templomot csinált. Csinált templomot, megindult harcolásba, mikor probléma volt, egyet elvesztett egy nagy harcolásban. Ekkor azt mondták:

*Pe o stâncă neagră, într-un vechi castel,
Unde cură-n poale un râu mititel,
Plânte și suspină tânăra domniță,
Dulce și suavă ca o garofiță;
Căci în bătaie soțul ei dorit
A plecat cu oastea și n-a mai venit.
Ochii săi albaștri ard în lacrimele
Cum lucesc în rouă două vioarele;
Bucule-i de aur cad pe albu-i sân,
Rozele și crinii pe față-i se-ngân.
Însă doamna soacră lângă ea veghează
Și cu dulci cuvinte o îmbărbătează.*

*Un orologiu sună noaptea jumătate.
În castel în poartă oare cine bate?
– „Eu sunt, bună maică, fiul tău dorit;
Eu, și de la oaste mă întorc rănit.
Soarta noastră fuse crudă astă dată:
Mica mea oștire fuge sfărâmată.
Dar deschideți poarta... Turcii mă-nconjur...
Vântul suflă rece... Rănilor mă dor!”
Tânăra domniță la fereastră sare.
– „Ce faci tu, copilă?” zice doamna mare.
Apoi ea la poartă atunci a ieșit
Și-n tăcerea nopții astfel i-a vorbit:
– „Ce spui, tu, străine? Ștefan e departe;
Brațul său prin taberi mii de morți împarte.
Eu sunt a sa mamă; el e fiul meu;
De ești tu acela, nu-ți sunt mamă eu!
Însă dacă cerul, vrând să-ngreueze
Anii vieții mele și să mă-ntristeze,
Nobilul tău suflet astfel l-a schimbat;
Dacă tu ești Ștefan cu adevărat,
Apoi tu aice fără biruință
Nu poți ca să intri cu a mea voință.
Du-te la oștire! Pentru țara mori!
Și-ți va fi mormântul coronat cu flori!”*

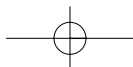

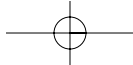
[*Nemzet és bagyomány*]

*Ștefan se întoarce și din cornu-i sună;
Oastea lui zdrobită de prin văi adună.
Lupta iar începe... Dușmanii zdrobiți
Cad ca niște spice, de securi loviți.*

*[Éjfelete sziklán az ősi kastélyban,
Melynek sötét ölet apró patak mossa,
Mint kecses virágszál, melyet ringat szellő,
Sír és sóhajtozik a fiatal úrnő;
Hón szeretett férje véres csatákat vív,
S mióta elment a sereggel, nincsen róla hír.
Égszínkéek szemei könnyben izzó fények,
Harmatban fürdőző ibolyát idéznek;
Aranyló tincsei keblére lebullnak,
Rózsák és liliomok arcára borulnak.
Am az anyós asszony nem mozdul mellőle,
Gyengéd szavakkal önt erőt a lelkébe.*

*Sötét éjszaka, felet üt az óra.
A kastély kapuján vajon ki kopogtat?
„Én vagyok, jó anyám, a szeretett fiad,
Én, ki sebesülten hagytam ott a hadat.
Ezúttal a sorsunk zord arcát mutatta,
Hadamat a szerencse magára hagyta.
De nyissatok kaput... A török bekerít...
Jegesen fúj a szél... Fájnak a sebeim!
A fiatal úrnő szökken az ablakhoz.
„Mit akarsz gyermekem? Kérdi a nagyasszony.
S azzal el is indul a nagykapu felé.
S éjszaka csendjében szava fájó erély:
„Mit beszélsz, idegen? Istvánunk messze jár,
Karja csatamezőn ezerszám oszt balált.
Én az anyja vagyok; az én fiam ő;
Anyád én nem vagyok, ha te lennél ő!
De ha a magas ég, büntetni szeretne,
Fájó teherrel s szomorúsággal verne,
Ha nemes lelkedet emígy változtatta,
Ha valóban te lennél István, az én fiam,
A kapu előtted addig zárva marad,
Amíg győzelemre nem vezeted hadad.
Térj vissza a hadhoz! Halj, ha kell hazáért!
S virágkorona jár majd dicső tettetért.”*

[*Nemzet és hagyomány*]

*István vissza sem néz, csak a kürtjét fújja;
S szétszéledt seregét összegyűjti újra.
Ismét összecsapnak... S a szétvert ellenség
Hull, mint sarló alatt a bolnapi kenyér.]*

(Elekes András fordítása)

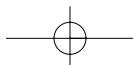
Varga András az iskolában tanulta a verset. Szerzőjére már nem emlékezett, de a címére igen: *Muma lui Ștefan cel Mare* (Nagy István jóanyja). A szerző Dimitrie Bolintineanu (1819?–1872) román költő. Verse nagymértékben hozzájárulhatott a török elleni harcban sikereket elérő Nagy István (1457–1504) moldvai vajda népszerűségének terjedéséhez.

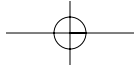
Varga András arról is beszélt, hogy a magyarok mi módon kerültek Moldvába: „Kicsi íráskám megvan, kicsi könyvem nekem legalább úgy tetszik, megvan. Mikor édesapám tanított, s a könyvet kezembe adta, s azt még megtanultam, nem felejtettem még most is el, hogy honnand származunk, honnand vagyunk? Kértem édesapámat, nekem mondja meg. Nekünk az iskolában, mikor voltunk az első osztályban, akkor tanultunk magyarul, kettedikben, mikor bejött a kommunistaság, akkor leszöntült, de még szabadott. István király román volt, nem volt katolikus, ortodox volt. Még éjjel is álmodta, hogy hogy kell harcolni a törökkel.

Ebbe a Moldovába felibe legalább csak magyarok voltunk, melyikek elmaradtunk István királytól, Attilától. Münk Attilától maradtunk el. Mikor megtérült a háborúból, nem bírt a nép menni vele, melyik hol elmaradt, s azért maradtunk münk a magyarok itt, szekulyok felé, mert münk nem bírtunk kiérni oda szekulyokhoz. Akkor megmaradt Erdelyben, megmaradt Moldovában. Elmaradtak, mintha tíz pisen [kiscsibe] van egy kotlónál, s maradnak el, akkor aztán a kotló magára marad, pusztaságra mene. Úgy maradt e probléma velünk is, moldovai magyarokkal.

Legalább valamikor münk magyarok voltunk, édesapáinknak az apáik, ők tiszta magyarok voltak, de aztán elromlottunk, nem lehetett többet tanulni magyar iskolát. Egy osztályt én is tanultam magyar iskolát. A templomban akkor szűnt meg a magyar mise, amikor bezárták a pátereket, hogy nem szabad magyarul imádkozni.”

Bolintineanu nyilvánvalóan a román népi elbeszélő hagyományból merítette versének témáját. Bákóban a vendéglős, akinél 1836-ban Gegő Elek a Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében megszállt, így adta elő a történetet: „Nagy István, a’ moldvaiak’ elfelejthetetlen vajdája, egykor a török ellen vivni szállt, de balszerencsével, ’s ezért megmaradott seregével visszatért a’ főváros felé. A’ szárnyas hír anyjához hamarabb eljutván, ez bezáratja a’ kapukat, ’s egyike felett övéinek körében várja fiát: kit, midőn elérkezett, kezében a’ város kulcsait tartván így szólítja meg: Fiam! menj, előbb verd meg a’ törököt, aztán kapukat nyit a’ te anyád. Erre az elcsüggedtek neki bátorodtván, másodsor rohantak az ellenségre ’s győződelemmel tértek meg.”¹³ Gegő Elek szobájának falán a Szent Miklós ikon

[*Nemzet és hagyomány*]

mellett Nagy István fejedelem egyik csatájának képe függött. Gegő említette: ahogy nálunk Mátyás királyról, úgy Moldvában a legutolsó földművelő is tud valamit regélni Nagy István vajdáról. Rubinyi Mózes Forrófalván talált egy mondát, amely „Estyéfán” vajdáig viszi fel a forrófalvi csángók eredetét.¹⁴ Lükő Gábor szerint a moldvai néphagyomány általában minden jelentékenyebb történeti eseményt Nagy Istvánnak tulajdonít, még Pusztina székelyekkel való betelepítését is.¹⁵ A szabófalviakat is ő telepítette, ahogy azt Lakatos Demeter költő (1911–1974) megfogalmazta: „Így hallottam a zöregöktől, sz lehet úgy isz lesz. Sz akkor úgy mondták, mikor vultak a háborúk, Stefan Cselmáré, az a Nagy István, kiért [kért] egyszer szegícéget a magyaroktól a törökök ellen. Háború lett, sokan meghaltak ilyen románok, oláhok, akkor elmaradtak ilyen pusztán itt ezek a telekek. S monda:

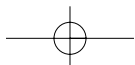
– Ezek csak puszták, lehet, maradjatok itt. S románok nagyon haragusznak sokcor ránk, elvettük a földnek a vaját, hogy a legjobb helyeken, Moldova, Szeret, ezek a legjobb termőhelyek.”¹⁶

Nagy István fejedelem Nagypatakon is templomot építtetett, a harangozó lányának aranygyűrűt ajándékozott:

„Ott elé erdő vót, mondják, a Zátalon ott nagy erdő vót, apókáink isz alig tudták. 92 esztendősz vót, mikor meghalt, sz ő isz elig érte. Sz akkor mondták, hogy Stefan cel Mare ment a zúton. Sz ott vót egy harangozó a temetőbe, vót egy ullian harengocska, sz ő húzta ott, mikor vitték a halottakat. Bé vót a harangozó leánya a mezőre oda, ott nagy forrászok vótak, sz éppen onnat vitte – a mezőről a kártyába [fából készített vízfordó edény] – a vizet. Osztán rendceselte [mesélte] apókáink, mind azt mondják, Nagy István ment lóháton a susén [országúton]. Elment, sz odahívta leánkát, hogy mit viszen. Vízet! Adott vizet annak a Nagy Istvánnak, oda a lóra fel. Sz akkor, mikor adott vizet, kihúzta gyűrűt fejedelem a zujjából, aranygyűrűt, sz béeresztette a kártyába, vízbe. Megmonda a leánkának, hogy mikor eljövök én, hogy azt a gyűrűt kivegyem onnat, te esz jösz velem. Úgy esz vót. Gyűrűt tették leánkának kezire, sz akkor leánkát vitte Stefan cel Mare. Meg van a híre a zírászokba esz. Sz akkor ő csánt [csinált] egy templomot, fából, onnat a ZÁtalról. Szép templom, vasztag fák, kicsinálva, szépen kifeszítve. Fából van csálva, de szép. Sz harangot iszt tet rivája [reája]. Így rendceselte, adikő [azaz] monda, mondogatta nekem apókám, hogy ni, hogy történt. A kutkák nagy csutakokból vótak, oda a földbe bevájva, vagy egy mart, osztán van négy kút, bément oda leánka, villegette a vizet a temetőhöz, sz mikor jött ki a gödörből, akkor történt azval az úrval, béeresztette a gyűrűskét a vízbe, a kártyába.”¹⁷ (Elmondta Kósa Antal, szül. 1912.)

A monda másik változata szerint a lovasnak vizet adó lány később a fejedelem felesége lesz. Gelencsér József gyűjtötte Forrófalván 1990-ben a 75 éves Bálint Csurál Antaltól:

„Forró János kapált Zátolon, a mezőbe. S lányát elküldte a vízre, kicsi kártecskával [faedény], mivel régebben jártok. Úgy mondták, hogy Kálom kútja, hogy hozzon onnan vizet. Mikor jött visszafelé, akkor összegyűlt valami nagyobb [ve-

zető] emberek, szép kocsik, lovak. Egy közülük asz monta: Mondjátok annak a lányecskának, adja ide a kártecskát, igyom belülle. Elvették a kártát, s odaadták annak a közülük valónak, Nagy Istvánnak. Iutt [ivott] belülle, s mikor iutt, kihúzott egy gyűrűt az ujjából, kieresztette [belétette] a kártecskába. Evvel hazament az apjához [t. i. a lány]. Kapáltak. Asz mondja: Nézze csak apa, mit láttam. Mentek egy csokor ember lovakval, szép lovak vót. Egy közülük aszonta, adjam oda a kártecskát, hogy igyék belülle. Iutt, de né mit adott belülle, bé kártyába. – Aa, leányom! – aszonta az apja – ezér a gyűrűér megkeres, aki eresztette a kártyába. Mikor üt feltették királnak, fejedelemnek, akkor jöt, elvitte a lányt oda magához, feleségnek. Örökké beszéltek az öregek. Vót nyám miénk [rokonunk], még asz monta, szekretár [titkár] vót: Hej, Antal, ügyes embernek kell tartasuk magunkat, mer mi nemzetségünkől vagyon Szent Istvánnak egy asszonya, innét való Forrófalvából. Ez a leán Borbuc nemzetség vót.”¹⁸ Gelencsér József is Szent István királyról kérdezte adatközlőjét, aki tudta, hogy Szent István „királ vót Magyarországon”, történetei viszont Nagy István moldvai fejedelemeiről szóltak.

A Vadrózsa-pör (1864) óta köztudomású, hogy a magyar és a román népi elbeszélő hagyomány nagymértékben hat egymásra az erdélyi, s tegyük hozzá, a moldvai szomszédságban. Történetek, motívumok kerülnek át egyik néptől a másikhoz. Így kerülhetett számos, Nagy István fejedelemmel kapcsolatos monda a moldvai magyarok elbeszélő hagyományába. Magyar Zoltán utalt rá, hogy a moldvai Szent Istvánmondák egy része már csak Nagy István vajda hagyománykörében lelhető fel, melynek okai között a szóhagyomány spontán önmozgásán kívül valamiféle tudatos kulturális expanziót is feltételez.¹⁹ Turai Tünde Szent István magyar királynak Ștefan cel Mare moldvai fejedelemmel való összetévesztése eredőiről írta: „A hagyományozódás során továbbadódó ismeretek mellé beszivárog a román kultúrát képviselő iskolai nevelés hatása, a román nemzeti ideológia, illetve az asszimilációs propaganda által manipulált történeteszemlélet.”²⁰

A klézsei Varga András közlésével azonos Gunda Béla egyik újfalui (Satu Nou, Bákó m.) adatközlőjének véleménye 1957-ből: a magyarokat Attila telepítette le.²¹

Nagy István moldvai vajdának a görögkeleti-ortodox egyházban történt szentté avatása még inkább hozzájárul a Szent István magyar királlyal való felcserélhetőségéhez. Kérdésemre (*István király szent volt?*) a friss eseményről is jól tájékozott Varga András így válaszolt: „István királyt felszentelték szentnek tavaly [1993] az ortodoxok központjában, Konstantinopolban, Turcsiában.” Szent István királyunkat a görögkeleti-ortodox egyházban már korábban kanonizálták. Görögországból 2003-ban egy ikont kaptam ajándékba, amely Szent István magyar királyt ábrázolja.

Korábban négy moldvai magyar település: Kickófalva, Pusztina, Gajcsána és Szőlőhegy templomának védőszentje Szent István magyar király volt, ma már csak a pusztinaié. A Szent István napi búcsút a magyar egyházban elfogadott naptári ünnepén (augusztus 20.) ülték meg, amely a környék magyar híveit is vonzotta. Templomaikat Szent István királyt ábrázoló szobrok, képek díszítették.²² Kickófalva temploma már a XVI. században, a másik három a madéfalvi veszedelem

[*Nemzet és hagyomány*]

(1764) után kapta titulussát. Szabófalván 1990-ben a 73 éves Erdős Szeszka Péter szolt a kicófalvi templomról, búcsújáról, a korábbi állapotokról és a bekövetkezett változásokról: „Vót itt templum, mondják neki Kicófalva. Vótam dzsermek [gyermek] ot tartaták Szent István napján a bucsut, úszvel [összel]. Erefelé [napjaink felé] megváltoták [megváltottatták] a búcsút vala. Most csánják [csinálják] Teréza napja. Csántak templum kübül [kőből]. Vót misze [templom] doszkából csánva, fábul. Anak monták, anak a miszének, Szent István miszéje. Az vót a pátrónyik [védőszent]. Akor vót a bucsu. István bucsut tartották.”²³ Domokos Pál Péter 1932-ben a kicófalvi templomban még látta a főoltár főszobrát és egy elég nagy festményt: mindkettő Szent István magyar királyt ábrázolta. Jancsó Lajos öregdeák (kántor) örömmel mutatta meg neki magyar nyelvű énekeskönyvét, Kájoni János *Cantionale Catholicum*ának harmadik kiadását (1805). El is énekelte belőle a Szent István napján szokásos éneket: „Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga...”²⁴ Kicófalván ekkor már csak ő beszélt magyarul, ezért románra fordította a „Szent István, magyarok első királyáról” szóló éneket. A kicófalviak buzgón énekeltek, ám a falu papjai így sem hallgatták szívesen, pedig a fordításban a „Magyaroknak” helyére a hivatalos egyházi személyek számára kevésbé zavaró „Catholicilor” került. Az ének magyar nyelven így hangzik:²⁵

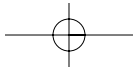
<p>1. <i>Ez a nap melly nevezetes
S melly igen örvendetes
Magyaroknak.
Ünnepét midőn üllik,
Ditsó hamvát tisztelik
Szent Istvánnak.</i></p>	<p>2. <i>Óh, ég melly kegyes voltál
Midőn illy Királyt adtál
Magyaroknak.
Kik bálványt megvetették,
Hogy nyomdokát követték
Szent Istvánnak.</i></p>
<p>3. <i>Nem már a pogány jelek,
Hanem kettős keresztet
Magyaroknak.
Zászlóikon lobognak
Érdemi így ragyognak
Szent Istvánnak.</i></p>	<p>4. <i>Isten maga Nevekre
Vigyáz ditsőségekre
Magyaroknak.
A midőn örömökre
Koronát küld fejére
Szent Istvánnak.</i></p>
<p>5. <i>Hogy fundálván országát
Nyerné állandóságot
Magyaroknak,
Máriának szentelé
S ez igen jeles tette
Szent Istvánnak.</i></p>	<p>6. <i>Szent István mint jó atya
Ügyét most is folytattya
Magyaroknak.
Legyünk mi is fiai
Tisztelő hív Szolgái
Szent Istvánnak.</i></p>

Kicófalva 1930-as évek végén épült, már nem Szent István magyar király, hanem Kis Szent Teréz tiszteletére szentelt, új templomában még elhelyezték a régi képeket, szobrokat. Feltehetően az 1980-as évek elején viszont már kidobták őket

onnan: Szent István királyunk szobra lomtárban porosodott Szent Péter és Szent Pál társaságában az 1990-es romániai rendszerváltásig. Ekkor Dim Petru nyugdíjas közgazdász, a falu talán utolsó magyarul tudó embere az egykori kickófalvi templom helyén elkerített egy 5 x 5 méteres részt, kövekből barlangfélét épített, abban elhelyezte a szépen átfestett szobrokat. A Szent István-kertet beültette virágokkal, rendszeresen gondozta. Önérzetesen említette: *Ijén hoztam ki Szentiszánt a temlecből!* Szent István napján, amely a világegyház naptára szerint szeptember 2-ára esik, ezt használja a moldvai katolikus egyház is, misézni szoktak a szobrokat rejtő emlékhelyen, a Szent István-kertben.²⁶

Gajcsána templomának főoltárán 1932-ben Domokos Pál Péter már új képet talált: Szent István vértanút. Fölötte körírásban ezt olvashatta: *St. Stefan roaga te pentru noi!* (Szent István, imádkozzál érettünk!) A kórusban nagy meglepetésére megtalálta a régi oltárképet, a Szent István magyar királyt ábrázoló festményt.²⁷ Hat évtized múltán Magyar Zoltán egy régi templomi zászlón fedezte fel Szent István király képét.²⁸ A gajcsánai templom védőszentje 1945 után Szent István vértanú lett, újabban Kisboldogasszony.²⁹ E változásokkal kapcsolatban jegyzi meg Magyar Zoltán: „Érdekes lenne tanulmányozni azt a folyamatot, amely a tiltásig eljut ugyan – nyilván felsőbb sugallatra –, de a tagadást vagy a megsemmisítést már nem tartja vállalhatóknak, hiszen idővel a nemzeti céllal megfestett szent király egyházi vonatkozásai kerülnek előtérbe. Akkorra azonban már csak kevesen tudják-tudhatják, hogy kit is ábrázol a kép, kinek a nevét viseli a templom valójában...”³⁰

Szőlőhegy Szent István király fatemplomát 1791-ben építették. Az egyetlen vasszög felhasználása nélkül ácsolt templom és harangláb építése során, a helyi elbeszélő hagyomány szerint, az ácsok elrágtak hat zsák tubákot, megittak rá hat hordó bort. Az 1940-es földrengéskor megsérült templomot a '80-as évek derekán, a haranglábát a '90-es évek elején lebontották. Helyére hatalmas új templom épült Mária királynő tiszteletére. A harangláb nagyobbik harangja az új templom tornyába került, ahol most a legkisebb harang. Felirata szerint Szent István tiszteletére öntették: **AJÁLJA POSTA MIHÁJNÉ A NAGY ISTEN DICSÉRETÉRE ÉS SZ. ISTVÁN TISZTELETÉRE HOGY SZOLGÁLJON LELKE ÜDVÉRE. SZÖLLŐHEGY 1886.** Az ötvenkilós, 1009-es (!) évszámot viselő középső harangot 1985-ben beöntötték az új háromszáz kilós középső harangba. Gál András öregdeák mindezt így kommentálta: „Itt, Szőlőhegyen a templomot esszetörték. Még a harangot is beléöntötték más harangba. El vót repedve az üdőtől, de ojan szép szóllása vót! Fijatal kántor vótam, s felmentem. Atyaúristen, ezerkilenc! S nem vót hogy belé legyen vésve vaj írva! Hanem öntve vót. Értsük meg jól! Az egész öntve vót!”³¹ Szőlőhegy Szent István napi búcsújáról tudósított a *Katolikus Néplap* 1871-ben: „Szőlőhegyen nagy gyülekezet van Szent Istvánkor, mindenféle itt élő emberekből a katolikus magyar rokonokon kívül.”³² Szőlőhegy búcsús ünnepén még az 1970-es években is felhangzott a templomban az *Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga...* kezdetű Szent István-ének. Egy Háromszékből származott asszony így emlékezett ezekre az alkalmakra Táncczos Vilmosnak: „Bi-

[*Nemzet és hagyomány*]

zon istenemre mondom, ezt az éneket örökké elénekelték! Eljött a sógorom eccer a bócsuba, ide hozzánk, s sírva jött haza a templomból! Há hogyne! Ceaușescu üdejibe hol hallotta ő otthon ezt az éneket?”³³

Ma már csak Pusztinában ülik meg a Szent István-búcsút, de itt sem augusztus 20-án, hanem a világegyház naptárához igazodva, szeptember 2-án. Magyar nyelvű szentmise nélkül, nem hangzik fel a templomban a magyar Szent István-ének sem. A másik három templomban a világegyház egy-egy a magyarsághoz nem kapcsolódó, semleges védőszent (Kis Szent Terez, Kisboldogasszony, Mária királynő) foglalta el Szent István királyunk helyét.³⁴

Gelencsér Józsefnek Klézsén 1990-ben az 1914-es születésű, még vászoninget és katrincát viselő Borus Rózsa a Szent István-ének négy soros változatát énekelte egy régi, fedél és címlap nélküli könyvből:³⁵

*Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga,
Dicsért István királ, hazánknak oszlopja?
Hozzád buzgó szívvel mindnyájan járulunk,
Ki voltál mindenkor ügyünkben gyámolunk.*

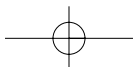
*Szent hit terjesztéje buzgóságod vala,
Közöttünk magyarok, a nagy aposotola.
S mint a virágoskert, hazánk úgy újula,
Általad pogánság szépen kitisztula.*

*De hirvadni kezdett országunk virága,
Még sértetett annak régi boldogsága.
Midőn elterjedett a sok eretnekség,
S közünkbe érkezett már a hitetlenség.*

*Reménségiünk benned van és Máriában,
Mint magyar hazánknak nagy pátrónájában.
Kinek még életedben miünket ajánlottál,
És szent koronáddal együtt bémutatattál.*

*Hogy már mennyekbe vagy, szívből örvendezünk,
S mindnyájan néked buzgón esedezünk.
Szegény országodra fordítsd szemeidet,
Hogy Isten töltsé bé jókkal hiveidet!*

*Hazánkban, óh Atyánk, nyersz szent békességet,
Távoztasd el tőlünk minden ellenséget!
Nevedekjen néped hit egyességibe,
Részeltessen végre ég dicsőségibe!
Ámen!*

[*Nemzet és hagyomány*]

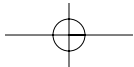
Szent István-népénekünk első teljes, nyolcversszakos szövege a *Dőri Énekeskönyvben* tűnt fel, amelynek összeállítója Kováts István dőri (Győr m.) iskolamester volt. Közölte Kájoni *Cantionaléjának* harmadik kiadásában, amelyet a moldvai magyarok még a XX. század második felében is használtak. Nyolcsoros változata bekerült a *Szent vagy, Uram!* népénektárba (1931), amely elterjedését a trianoni Magyarországon nagymértékben elősegítette. Moldvában kizárólag a régi négysoros változat élt tovább, ahol a templomokból kiűzték, de a családi otthonokból nem. Népénekvariánsok születtek, amelyeket rögzítettek a néprajzi gyűjtők.³⁶ Változatait Klézsén kívül Külsőrekecsinből és Trunkból is ismerjük.³⁷ Turai Tünde a klézseiek történeti tudatának vizsgálata kapcsán megállapította: „[Szent István király] nevének fennmaradása nagyrészt a hozzá fűződő éneknek tulajdonítható, amely vallásos kontextust idéz a Szűz Mária és Istenre való hivatkozás révén, az azt követő áldásnak köszönhetően, illetve az éneklés alkalmának az egyházi évben való elhelyezettsége által. A megkérdezettek közül csak kevesen tudtak részletesebben beszélni Szent Istvánról, viszont jórészüik jelezte, hogy hallotta vagy tudja a »Hol vattok magyarok, tündöklő csillagok« kezdetű éneket... »Énekeltek az ablakok alatt, kicsikén.« »Szent István nálunk megmaradt az énekebe. Éneklő magyarok. Karácsonyi énekebe vót. Jön, hogy sírjak. Énekelnek, karácsonyi énekekbe éneklük Szent Istvánt.«³⁸

Klézsén december 25-e estétől másnap hajnalig-reggelig tart az *éneklés*. Nemenként és korosztályonként elkülönülve 20–25 fős csoportokat alkotnak, így mennek az ablakok alá. Karácsonyi énekekkel köszöntenek, de a névnapjukat tartó Istvánokat Szent István magyar király énekével. Szent István protomártír ünnepének előestéjén *A mennyei szép koszorú* című énekeskönyvből a Szent István-ének hangzik fel. Valamennyi strófát eléneklük, majd *elajájják*. Ha kisebb gyermekek a köszöntők, akkor „egy Jézustól való beszéddel”:

*Lippangós erdőbe kötött galembecska,
Világ váltságáér meghalt bárányecska,
Mink kicsikék vagyunk,
Szóllani sem tudunk,
Mégis Istennek dicséretet mondunk.
Dicséret az égbe a szent Jézusnak!
Szállásikra!*

Ha komák vagy barátok a felköszöntők, akkor tréfás mondatokkal ajánlják el:

*Tudom, komecskámnak
Vagyon borecskája.
Tudom mibe tartsa,
Csere putyinába [Cserfa bordócskában].
Ha nem ad belőlle,
Jövő esztendőre,*

[*Nemzet és hagyomány*]

*Asszon megdongálja,
Mint a kecske szarva!
Szállásikra!*

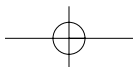
A házigazda behívja a köszöntőket: *Hájjatok bé!* Bort tölt nekik, a felesége tész-tával kínálja őket. Rövid vendégeskedés után továbbmennek, rendszerint magukkal viszik a házigazdát is.³⁹

Nagypatakon (Bákó m.) Csurár Antiné Barbócz Madi (szül. 1919) emlékezett a karácsonyi éneklésre: „A zelsző eszte mentek Nagypatakon a leányocskák, mászodik eszte mentek a fiak. Mind csak a leányokhoz. Mentek a zasszonyok első eszte. Aztán kettedik eszte mentek a zemberek esz. Mentek énekelni Szűzmáriát, osztán kettődik eszte mentek Szent István énekivel, mellik akart, elment a zasszonyokhoz. Mellik akart, ment a zemberekhez. *Hol vagy, István király, / Téged magyar kíván, / Gyászos öltözetben, / Teelőtted szírván.* Mentem én isz kettedik eszte, mentem a zénekvel. Mentünk leányocskák, ott énekelünk a zablak alatt, sz a gazda hozott kalácsot. Egy helyt behíttak, megdicsértek, megtiszteltek, sz adtak kalácsot, nagy kalácsot adtak mind a két eszte. Osztán hol nem vót, hogy adjanak, nem híttak bé. Mász még nem szereti az illieneket, de mi úgyisz elmentünk.”⁴⁰

Az 1991-es pápalátogatásra érkezett moldvai magyarok Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeumban templomi áhitattal állták körül a Magyar Szent Koronát és a koronázási jelvényeket. Egy miatyánkot és egy üdvözlégyet imádkoztak előtte. *Szent István király, könyörögi a moldvai magyarságért!* kéréssel köszöntek el tőle. Útban hazafelé egy 62 éves, nyolcgerekes szitási (Bákó m.) asszony így beszélt örömről: „Mikor ott, tudja-e kend, abba a nagy palotába néztük a Szent István koronáját, higgye el kend, én sok koronát láttam, úgy folytak a könnyeim a szememből. A boldogságos örömből többször es sírva fakadtam.”⁴¹

J E G Y Z E T E K

- 1 *Magyar Nemzet*, LIX, 207, 1996. szeptember 5., 11.
- 2 Gunda Béla: A moldvai magyarok eredete. *Magyar Nyelv*, LXXXIV, 1988, 23.
- 3 Gunda Béla: *A rostaforogató asszony*. Budapest, 1989, 269.
- 4 Kallós Zoltán: Ismeretlen balladák *Moldvából*. *Néprajzi Közlemények*, III, 1958, 1–2. 51; Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*, II. Budapest, 1976, 573; Magyar Zoltán: *Szent István király a nébhagyományban*. Budapest, 2000, 165–166.
- 5 Wichmann Györgyné: A moldvai csángók szokásaiból. *Ethnographia*, XVIII, 1907, 287–289; Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Budapest, 1925, 207–208; Lükő Gábor: Moldova alapításának mondáihoz. *Ethnographia*, XLVII, 1936, 52; Lükő Gábor: *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*. Budapest, 2002, 77–78; Magyar Zoltán: A „húshagvat”. Adalékok egy csángó Szent László-mondához. *Ethnographia*, CIX, 1998, 210; Magyar Zoltán: *Szent István a nébhagyományban*. Budapest, 2000, 100–104; „*Ott bul éltek vala magyarok...*” *Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából*. Szerk.: Harangozó Imre. Újkígyós, 2001, 288.
- 6 Bosnyák Sándor: A moldvai csángók mondáiból. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, XIII, 1971, 182; Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok bitvilága*. Budapest, 1980, 54. *Folklor Archivum* 12. 54.

- 7 „Ott bul éltek vala magyarok.” Szerk.: Harangozó Imre. Újkígyós, 2001, 288; A húshagyat Szent István magyar királyhoz kapcsolódó mondája Lészpedről és Lujzikalagorból: Bosnyák Sándor: A magyarok krónikája napjaink szájhagyományában. *Örökség*, 1993, 2. 7.
- 8 Jáki Sándor Teodóz: *Szempontok az egyházzenei ábitat műsorának kialakításában*. Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei. Szerk.: Barna Gábor. Szeged, 1998, 388.
- 9 Seres András – Szabó Csaba: *Csángómagyar daloskönyv. Moldova, 1972–1988*. Budapest, 1991, 31–32.
- 10 Jáki Sándor Teodóz: *Csángókról, igaz tudósítások*. Budapest, 2003, 102.
- 11 Ugyanott, 104; Diószényben Petrás Mária énekelte: Bosnyák Sándor: A magyarok krónikája napjaink szájhagyományában. *Örökség*, 1993, 2, 8.
- 12 Lukács László: Szent István magyar király a néphagyományban. *Ethnographia*, CVIII, 1997, 104.
- 13 Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről*. Buda, 1838, 23.
- 14 Rubinyi Mózes: A moldvai csángókról. *Vasárnapi Ujság*, XLVII, 1900, 42, 691–692.
- 15 Lükő Gábor: *A moldvai csángók*. Budapest, 2002, 191.
- 16 Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok bitvilága*. Budapest, 1980, 57.
- 17 Gazda József: *Hát én hogyme siratnám. Csángók a sodró időben*. Budapest, 1993, 11.
- 18 Gelencsér József: A moldvai magyarok Istvánjai. *Fejér Megyei Hírlap*, XLVII, 196, 1992. augusztus 19., 7; Móser Zoltán: *Melyik István, melyik király? Egy vértanúról, egy királyról és fejedelemről*. Álmodik a múlt. Csíkszereda–Székesfehérvár, 1997, 46–52.
- 19 Magyar Zoltán: *Szent István a néphagyományban*. Budapest, 2000, 104.
- 20 Turai Tünde: *Történeti tudat vizsgálata Klézsén*. Csángósors. Szerk.: Pozsony Ferenc. Budapest, 1999, 137.
- 21 Gunda Béla: *A moldvai magyar népi műveltség jellegébez*. 1990, 52–54. Népi Kultúra – Népi Társadalom XV.
- 22 Harangozó Imre: „Elmentem Szent Están templomába...” Szent királyunk tisztelete a moldvai magyarság körében. *Honismeret*, XXVIII, 2, 2000, 32; Harangozó Imre: *Elmentem a Szent Están templomába. Kalandozások népi bitvilágunk forrásainál*, I. Budapest, 2001, 40; Magyar Zoltán: *Szent István a néphagyományban*. Budapest, 2000, 212; Borbély Éva: *Templombúcsúk Moldvában*. Csángósors. Budapest, 1999, 117.
- 23 Gelencsér József: Moldvai magyar hagyományok. Szent István a csángóknál. *Fejér Megyei Hírlap*, XLVI, 194, 1990. augusztus 18., 8.
- 24 Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, 1987, 250.
- 25 Lükő Gábor: *A moldvai csángók*. Budapest, 2002, 137–139. Az ének szövegét Lükő Gábor a *Canzonale Catholicum* 1842. évi kiadásának 275. oldaláról, Jancsó Lajos példányáról Kickófalván másolta le.
- 26 Halász Péter: A kickófalvi Szent István szobor. *Honismeret*, XXV, 4, 1997, 8.
- 27 Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, 1987, 234–235.
- 28 Magyar Zoltán: *Szent István király a néphagyományban*. Budapest, 2000, 214.
- 29 Halász Péter: *Magyarfalu helynevei*. Budapest, 1981, 9. Magyar Névtani Dolgozatok 19.; Harangozó Imre: *Elmentem a Szent Están templomába*. Budapest, 2001, 40.
- 30 Magyar Zoltán: *Szent István király a néphagyományban*. Budapest, 2000, 214.
- 31 Tánczos Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. Kolozsvár, 1996, 125–133.
- 32 Idézi: Magyar Zoltán: *Szent István király a néphagyományban*. Budapest, 2000, 213.
- 33 Tánczos Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja*. Kolozsvár, 1996, 125.
- 34 A Szent István nap megünneplését eredeti, a magyar egyház számára biztosított időpontjában (augusztus 20.) Romániában 1945 után zavarta az augusztus 23-ai állami ünnep közelsége is.

[*Nemzet és hagyomány*]

- 35 Gelencsér József: Szent István a csángóknál. *Fejér Megyei Hírlap*, XLVI, 194, 1990. augusztus 18., 8.
- 36 Schramm Ferenc: *A Dóri Énekeskönyv*. 1957, 1-2, 243; Néprajzi Közlemények II.
Volly István: A teljes Szent István-ének. *Magyar Nemzet*, LII, 225, 1989. szeptember 25., 4;
Szentmártoni Szabó Géza: *István király alakja a liturgikus énekektől a népénekig*. „Hol vagy István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Szerk.: Bene Sándor. Budapest, 2006, 280–291;
Jáki Sándor Teodóz: *Csángókról, igaz tudósítások*. Budapest, 2002, 105.
- 37 Seres András – Szabó Csaba: *Csángómagyar daloskönyv*. Budapest, 1991, 31–32; Pozsony Ferenc: *Szeret vize martján*. Kolozsvár, 1994, 138, 262; Jáki Sándor Teodóz: *Csángókról, igaz tudósítások*. Budapest, 2002, 105–108; Szegő Júlia: *Ismeretlen moldvai nótafák. Csángó falvak énekközlőinek szöveg- és dallamkincse*. Budapest, 1988, 211–212.
- 38 Turai Tünde: *Történeti tudat vizsgálata Klézsén*. Csángósors. Budapest, 1999, 133.
- 39 Gelencsér József: Szent István a csángóknál. *Fejér Megyei Hírlap*, XLVI, 194, 1990. augusztus 18., 8.
- 40 Gazda József: *Hát én hogyan siratnám*. Budapest, 1993, 73.
- 41 Ősz Erőss Péter: *Ezer moldvai csángómagyar a Szentatya előtt*. Moldvai csángómagyar kalendárium az 1992-es esztendőre. Sepsiszentgyörgy, 1991, 43, 46.

Csák Ugrin érsek